

**ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

Шилюк Олег Іванович

УДК [94(477.8):02]“1939/1991”

**БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА
В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР (1939-1991 рр.)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Чернівці – 2015 р.

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
**Добржанський Олександр
Володимирович,**
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
завідувач кафедри історії України.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Юрій Михайло Федорович,
Чернівецький торгівельно-економічний
інститут
Київського національного
торговельно-економічного університету,
професор кафедри соціально-гуманітарних
наук,
економічної теорії та права;

кандидат історичних наук,
Крупина Віктор Олександрович,
Інститут історії України НАН України,
старший науковий співробітник
відділу історії України другої половини 20
століття.

Захист відбудеться «27» лютого 2015 р. о 10 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 76. 051. 06 в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича за адресою: 58012, м. Чернівці, вул. Кафедральна, 2, корпус 14, ауд. 18.

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича за адресою: 58012, м. Чернівці, вул. Лесі Українки, 23.

Автореферат розіслано «26» січня 2015 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Скорейко Г. М.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Бібліотека як соціальний інститут має значний вплив на формування суспільної думки, моральних цінностей та інформаційно-культурну сферу життя, особливо в періоди кардинальних змін, трансформації суспільства. Одним із найскладніших у новітній історії України був період інкорпорації західноукраїнських земель до складу СРСР, коли поряд з вирішенням політичних та соціальних проблем особливо гостро радянська влада прагнула встановити повний контроль в духовному та культурному житті. Відповідно розвиток бібліотечної справи став одним з вагомих інструментів проведення радянізації в регіоні.

Хоча бібліотечна справа в західноукраїнських областях розвивалася як складова частина загальнодержавної мережі книгозбірень, однак процес її формування та розвитку мав свої особливості. Відповідно вивчення сутності культурно-освітніх процесів і особливостей функціонування бібліотечних установ як головних чинників впливу на культурне, інформаційне середовище, світогляд жителів регіону в досліджуваній період зумовлено не лише потребою об'єктивної і всебічної реконструкції духовного життя того часу, а й набуває значення у зв'язку з необхідністю врахування практичного досвіду в організації культурно-освітньої роботи в сучасних умовах.

Нарешті, необхідність глибокого вивчення порушеної у дисертаційній роботі проблеми диктується й тим, що протягом десятиліть панування радянської влади в наукових дослідженнях тенденційно висвітлювались події та явища, які відбувались в західних областях України. Осмислення, всебічний аналіз складних і суперечливих процесів розвитку бібліотек як важливої складової не лише культури, а й освітньої, наукової та інформаційної сфер у зазначений період може сприяти успішному розв'язанню актуальних проблем культурного будівництва в незалежній Українській державі на сучасному етапі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане в межах науково-дослідної роботи "Актуальні питання історії соціально-економічного, суспільно-політичного та національно-культурного життя України" (номер державної реєстрації 0199U001874), яку розробляє кафедра історії України Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича.

Об'єктом дослідження є бібліотечна справа в УРСР у 1939-1991 рр.

Предмет дослідження – історико-правові засади формування мережі бібліотечних установ у західних областях Української РСР, форми та методи їх діяльності, особливості функціонування бібліотек різних типів, специфіка підготовки кадрів для бібліотек західноукраїнського регіону.

Мета дослідження – на основі аналізу й узагальнення архівних та опублікованих джерел, матеріалів періодичної преси комплексно дослідити процес формування та діяльності бібліотечних закладів західноукраїнських областей у досліджуваній період, його сутнісні особливості, потенціал, результати і наявні суперечності.

Відповідно до мети визначено такі **завдання** наукового дослідження:

- виявити особливості формування бібліотечної мережі в західноукраїнських областях у досліджуваній період;
- визначити та проаналізувати основні періоди розвитку масових бібліотек названого регіону;
- розкрити особливості формування і розвитку мережі масових бібліотек у західних областях України;
- дослідити характер та специфіку функціонування мережі відомчих бібліотек у досліджуваній період;
- проаналізувати форми і методи діяльності бібліотечних установ регіону, їх суспільну роль;
- висвітлити стан підготовки і розстановки кадрів бібліотечних працівників;
- розкрити основні тенденції організації та тематичної спрямованості книжкового фонду бібліотек як чинника формування світогляду населення регіону.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1939-1991 рр. Нижня межа – початок приєднання західноукраїнських областей до УРСР у складі СРСР. Верхня межа – розпад СРСР, проголошення незалежної Української держави. Окремі питання в дослідженні виходять за визначені хронологічні рамки, що викликано потребою у проведенні порівняльного аналізу із періодом до 1939 р.

Географічні межі дослідження включають територію семи областей західного регіону України: Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської (до 1962 р. – Станіславської), Львівської, Дрогобицької (у 1959 р. увійшла до складу Львівської області), Рівненської (до 1991 р. – Ровенської), Тернопільської та Чернівецької. На території цих областей історично склалися специфічні суспільно-політичні та соціально-культурні умови, які

зумовили певні особливості становлення тут радянської системи, зокрема бібліотечної справи.

Методи дослідження, використані в роботі, зумовлені специфікою теми та завдань дисертації. Методологічну основу дисертаційного дослідження становлять принципи об'єктивності, історизму, системності, світоглядного плюралізму і діалектичного розуміння історичного процесу, неупередженого підходу до складних явищ суспільного життя. Для досягнення окресленої мети використано як загальнонаукові методи дослідження (аналізу і синтезу, індукції й дедукції), так і спеціальні історичні методи. Так, структурно-системний аналіз дав можливість здійснити виокремлення цілого (радянської системи бібліотечної справи) та його частин (адміністративно-функціональна вертикаль виконавських підрозділів); історико-порівняльний – дав можливість установити специфіку діяльності різних видів бібліотек, з'ясувати спільне й відмінне. Для аналізу одержаної з різних джерел інформації автор використав описовий і проблемно-історичний методи, дотримуючись при цьому принципу критичного підходу і зіставляючи дані з різних джерел. У сукупності використані методи дали можливість послідовно і всебічно дослідити основні аспекти теми.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що:

вперше

- в українській історіографії проведено комплексне історико-теоретичне дослідження процесу формування та діяльності бібліотечних закладів західних областей України у 1939-1991 рр., враховуючи їх особливості як культурно-освітніх інституцій і частини духовного життя тогочасного суспільства;
- введено до наукового обігу низку архівних документів та маловідомих публікацій з історичної та бібліотекознавчої проблематики;

уточнено

- суть, методи і наслідки політики радянської держави у регіоні, зокрема стосовно бібліотек;
- динаміку розвитку мережі книгозбірень регіону, зміцнення їхньої матеріальної бази та формування фондів;
- відомості стосовно кадрового забезпечення бібліотек та системи підвищення кваліфікації працівників книгозбірень;

- позитивні та негативні аспекти діяльності книгозбірень у культурному житті регіону та пропагандистській системі радянської влади;

отримало подальший розвиток

- вивчення фактичного рівня культурно-освітнього обслуговування бібліотеками населення західноукраїнських областей;
- дослідження ролі державних інституцій у формуванні світогляду населення регіону.

Практичне значення дисертаційної праці визначається науковою новизною та полягає у можливості використання її результатів у наукових та навчальних цілях. Запропоновані в дисертації концептуальні положення можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць з історії України, а також спеціальних досліджень з історії бібліотечної справи, освіти, науки, культури, при підготовці курсів лекцій і спецкурсів у вищій школі, при проведенні культурно-просвітницької роботи серед населення, вихованні у них патріотичних почуттів, формуванні національної свідомості. Дослідження становить певний інтерес для краєзнавців, наукових працівників архівів, музеїв, бібліотек, культурно-освітніх і громадських товариств.

Апробація результатів дослідження здійснювалась під час обговорення на засіданні кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Також вони були викладені у доповідях та повідомленнях на міжнародних і всеукраїнських конференціях: Бібліотека як соціокультурний феномен: історія та сучасність: Міжнародна наукова конференція до 400-ліття Наукової бібліотеки ЛНУ (Львів, 15–17 жовтня 2008 р.); В майбутнє – разом з бібліотекою: роль бібліотек у соціокультурній інфраструктурі регіону: Науково-практична конференція (Кіровоград, 22–23 вересня 2011 р.); 390-річчя Хотинської битви 1621 року: Міжнародна наукова конференція (Чернівці–Хотин, 22–23 вересня 2011 р.); Бібліотека Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: історія та сучасність: Всеукраїнська науково-практична конференція (Чернівці, 24–26 вересня 2012 р.); Краєзнавча діяльність публічних бібліотек Буковини: збереження традицій, пошук нового: Міжнародна науково-практична конференція (Чернівці, 22–23 жовтня 2013 р.); Бібліотека як науково-методичний та соціокультурний центр сучасного вищого навчального закладу: Науково-практична конференція до 70-річчя Наукової бібліотеки Прикарпатського

національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, 18 вересня 2014 р.).

Публікації. Основні положення й результати дослідження викладено у дев'яти публікаціях, з них шість – у фахових історичних виданнях. Одна публікація – в закордонному журналі, який індексується міжнародними науково-метричними базами даних.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів (10 підрозділів), висновків, 12 додатків (розміщених на 12 сторінках), списку використаних джерел (479 найменувань). Загальний обсяг дисертації – 236 сторінок, у тому числі основного тексту – 181 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, розкрито її зв'язок з науковими програмами, сформульовано мету та завдання, визначено предмет, об'єкт дослідження, хронологічні і територіальні межі, розкрито наукову новизну й практичне значення дисертації, наведено дані про апробацію результатів дослідження й публікації, структуру роботи.

У **першому розділі “Історіографічний огляд і аналіз джерельної бази дослідження”**, який представлено двома підрозділами, проаналізовано ступінь висвітлення заявленої тематики в літературі та джерельну базу дослідження.

У підрозділі *1.1 “Історіографія”* систематизовано здобутки науковців у вивченні бібліотечної справи в УРСР. На думку автора, історіографію теми, що досліджується, умовно можна поділити на три групи: радянського періоду, незалежної України та зарубіжну.

В історіографії радянського періоду виокремлюються загальні праці з історії бібліотечної справи в СРСР та дослідження, що стосуються розвитку бібліотечної справи у західноукраїнських областях. Аналіз загальних робіт відомих радянських бібліотекознавців К. Абрамова, Т. Каратигіної, В. Серова та О. Сокальського дозволяє сформувати картину діяльності бібліотек в СРСР, основних принципів, за якими розвивалась бібліотечна справа. Бібліотеки в СРСР розглядалися, насамперед, як центри політичної освіти трудящих, які керувалися завданнями побудови комуністичного суспільства.

Матеріали перших десятиліть радянської регіону, так звана агітаційно-пропагандистська література, мали на меті донести до читача основну ідею – всенародного блага та історичної

значущості процесу приєднання до УРСР західних областей. Так, у роботі Б. Бабія “Возз’єднання Західної України з Українською РСР” першочергово наголошувалось, що саме з возз’єднанням західноукраїнських земель із радянською Україною вперше в історії цих земель відкрилися широкі можливості для розквіту української культури – національної за формою і соціалістичної за змістом. У цілому історіографія радянського періоду обмежувалась незначною кількістю наукових робіт, в яких бібліотеки розглядалися, насамперед, як центри політичної освіти трудящих, що і зумовило ідеологічний характер їх діяльності. Історіографія радянського періоду відображала тогочасний погляд радянського керівництва на стан речей, хоча він далеко не завжди відповідав істині, і, як результат, відбувалося викривлення або замовчування фактів.

Після проголошення незалежності України розширений доступ до архівних фондів, відкриття спецховищ бібліотек дозволили історикам більш об’єктивно розкрити суперечливий характер процесу формування й діяльності бібліотек у західноукраїнських областях, ввести до наукового обігу чимало невідомих фактів, документів тощо. Одними з перших публікацій, присвячених дослідженню загальних проблем сфери культури в Україні, в тому числі й діяльності бібліотек, трансформації суспільно-політичного та культурного життя в західноукраїнських областях після 1939 р., з принципово нових позицій стали праці Л. Шевченко, М. Юрія, В. Юрчука, Б. Яроша та ін. Зокрема, в праці Б. Яроша “Тоталітарний режим на західноукраїнських землях: 30–50-ті роки ХХ століття (історико-політологічний аспект)” досліджено весь комплекс функціонування радянського тоталітарного режиму, в тому числі його вплив на культурне життя в регіоні, діяльність бібліотек. У роботах М. Юрія досліджується феномен радянської культури та аналізуються втрати в ході суперечливих культурних перетворень, розглядається проблематика тоталітаризму і влади, вплив тоталітаризму на культуру.

Значна зацікавленість самих бібліотекарів дослідженням історії розвитку книгозбірень втілена в регіональних науково-практичних конференціях з цієї тематики, зокрема “Бібліотеки Рівненщини: історія і сучасність” (Рівне, 1997), “Бібліотеки на західноукраїнських землях ХVIII–ХХ ст.” (Львів, 2004), “Бібліотеки області: віхи історії та тенденції розвитку” (Тернопіль, 2009) та інші. Слід відзначити роботу Ю. Грайданса “Бібліотеки Львівщини”, в якій систематизовано основні етапи історії книгозбірень Львівщини в різні історичні періоди.

Бібліотечні традиції, місце, яке займали бібліотеки в історико-культурному процесі, що відбувався на теренах західноукраїнських земель, розкрито в працях Н. Кунанець “Бібліотечна справа на західноукраїнських землях (XIII ст. – 1939 р.): консолідований інформаційний ресурс” та Л. Бандилко “Бібліотечна діяльність товариства „Просвіта” на Волині: з початку XX ст. до 1939 р.” У цих роботах автори намагалися привернути увагу до особливостей розвитку бібліотечної справи в Західній Україні міжвоєнного періоду, до тих духовних надбань, які були знищені радянським режимом.

Складним питанням процесу кадрової політики радянської влади в західноукраїнських областях, що мало безпосередній вплив на різні сфери життя краю, в тому числі й культуру, присвячені праці В. Крупини, Т. Марусик, Т. Першиної. Так, В. Крупина у своїх статтях аналізує партійно-радянську номенклатуру, розглядає її освітні параметри та культурні орієнтири, досліджує оцінку населенням діяльності влади радянської України. Хоча дослідження Т. Марусик “Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. XX ст.)” присвячена діяльності західноукраїнської інтелігенції у роки входження регіону до складу радянської України, але також розглядаються особливості кадрової політики щодо культосвітніх працівників.

Праці зарубіжних авторів в основному торкаються дослідження культури в СРСР, меншою мірою – в Україні. Останнім часом зростає увага до проблеми культурних втрат під час Другої світової війни, зокрема руйнування бібліотечних фондів. Так, у роботах американської дослідниці Патриції Грімстед аналізуються втрати українських культурних цінностей під час Другої світової війни, в тому числі й знищення бібліотечних фондів. У публікаціях польського науковця Мацея Матвіюва досліджується цілий ряд питань, пов’язаних з фондами львівських книгозбірень, – доля унікальних бібліотечних фондів Львова після 1939 р., евакуація бібліотечних колекцій німецькою окупаційною владою з міста в 1944 р., а також спроби польської влади щодо повернення культурних цінностей у повоєнні роки.

Характерною рисою сучасної російської історіографії з досліджуваної проблематики є виразна поляризація поглядів і оцінок. Хоча чимало авторів дотримується старих штамтів радянської історіографії, проте з’являються роботи, в яких аргументовано та всебічно розглядається бібліотечна справа в СРСР, зокрема, аналізуються негативні явища, які раніше замовчувались. Наприклад, в роботі А. Блюма “Советская цензура

в епоху тотального терору 1929–1953” простежено історію одного з унікальних інструментів радянського тоталітаризму: цензурної системи контролю над літературою. Автор прагнув розкрити механізми і результати цензурного насильства у всіх сферах літературної, видавничої та бібліотечної справи.

В цілому, попри значний історіографічний доробок як українських, так і зарубіжних дослідників, тема становлення та функціонування бібліотек у західноукраїнських областях потребує подальшого дослідження.

У підрозділі 1.2 “*Джерельна база*” визначено, що насамперед джерельною основою роботи є неопубліковані архівні матеріали. При підготовці дисертації були використані джерела з 40 фондів Центрального державного архіву громадських об’єднань України, Центрального державного архіву вищих органів державної влади та управління України й державних архівів Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Чернівецької областей (загалом 198 позицій у списку використаних джерел та літератури).

У Центральному державному архіві громадських об’єднань України (ЦДАГО України) більшість опрацьованих документів зберігається у фонді Центрального комітету Комуністичної партії України (ф. 1). Тут зосереджені стенограми з’їздів, конференцій, пленумів та активів партійних органів, доповідні записки, звіти й інформація місцевих партійних організацій тощо. Ці документи досить докладно розкривають політико-ідеологічні кампанії, політику компартії щодо літератури, мистецтва та культури загалом.

Особливо цінними для відтворення бібліотечної справи в західноукраїнських областях виявилися фонди Центрального державного архіву вищих органів державної влади та управління України (ЦДАВО України). У фонді Ради Міністрів УРСР (ф. 2) міститься великий масив матеріалів діловодства державних установ. При дослідженні названої проблеми основне значення мали матеріали фондів Комітету у справах культосвітніх установ (ф. 4762) та Міністерства культури УРСР (ф. 5116). Документи цих фондів відображають основні напрями державної політики щодо розбудови бібліотечної справи в регіоні, статистичні та фактографічні дані про бібліотеки різних систем і відомств та підготовку бібліотечних кадрів.

Оскільки справи центральних архівів подають лише загальну картину ситуації в УРСР та частково в західних областях, то конкретний фактичний матеріал, який дозволяє простежити стан культури, розбудову бібліотечної мережі в окремих регіонах,

особливості проведення ідеологічних кампаній “на місцях” міститься у фондах обласних державних архівів регіону. Значущість місцевих документів виявляється ще й у тому, що вони, на відміну від загальнодержавних матеріалів, особливо переконливо демонструють усю складність, суперечливість змін у регіоні, передусім, соціально-культурних.

Окрему групу джерел становлять матеріали поточних архівів бібліотек, насамперед, обласних універсальних наукових бібліотек – Волинської, Рівненської, Тернопільської та ін. Серед матеріалів – аналізи діяльності, звіти про роботу бібліотек, інформаційні бюлетені, методичні матеріали тощо, які в одиничних примірниках зберігаються в бібліотеках і відсутні в державних архівах.

Поряд з неопублікованими джерелами надзвичайно важливими для дослідження історії бібліотечної справи є опубліковані джерела, видання яких розпочалось ще в рамках досліджуваного періоду. Збірники радянських нормативно-правових документів, що стосуються питань культури та книжкової справи, хоча й видані згідно з принципами партійності й класового підходу, але певним чином відображають суспільно-політичне та культурне життя в західних областях.

Регіональна періодична преса, функціонуючи під партійним керівництвом, відображала загальний зміст і методи діяльності радянської влади. Ця частина джерел представлена обласними, міськими і районними друкованими органами. До таких видань належать газети “Вільна Україна” (м. Львів), “Радянська Волинь” (м. Луцьк), “Радянська Буковина” (м. Чернівці), “Вільне життя” (м. Тернопіль), “Прикарпатська правда” (м. Івано-Франківськ) та ін.

Отже, вивчення і критичний аналіз матеріалів окреслених груп джерельної бази дозволили виробити власне бачення процесу розвитку бібліотечної справи в західноукраїнських областях у досліджуваній період, у кількісних і якісних вимірах простежити її розвиток.

У другому розділі “**Становлення та розвиток мережі масових бібліотек**”, який складається з трьох підрозділів, досліджено історичні, соціокультурні та економічні чинники організації та становлення масових книгозбірень регіону.

У підрозділі 2.1 “*Початок формування системи масових бібліотек (1939 – 1950-ті роки)*” доведено, що радянська бібліотечна мережа, яка почала формуватись у західному регіоні УРСР, мала специфічні, відмінні від завдань загальносоюзної бібліотечної системи, призначення. Радянській владі на території західноукраїнських областей довелося мати справу із

суспільством, яке вже мало сформовану культуру читання. Люди, які цінували книги та віддавали за неї чималі тяжко зароблені кошти, не могли так легко сприймати агітаційно-політичну літературу та класиків соцреалізму. Аналіз джерел дозволив дисертанту зробити висновок, що надмірність у фондах масових бібліотек регіону літератури суспільно-політичної тематики, творів класиків марксизму-ленінізму, партійних документів зумовлювала дисбаланс між накопиченням і використанням фондів. Кінець 50-х років можна вважати завершальним етапом становлення мережі масових бібліотек, які розглядалися як важлива ланка політичної та культурно-просвітньої діяльності радянської держави.

У підрозділі 2.2. *“Упорядкування та централізація мережі масових бібліотек (1960-ті – перша половина 1980-х років)”* було простежено подальший розвиток масових бібліотек у регіоні, упорядкування та централізація їх мережі. Дисертант приходиться до висновку, що соціально-політична, економічна, книговидавнича та інформаційна ситуація, що склалася в Україні у висвітлюваний період, орієнтувала бібліотеки регіону, з одного боку, на партійно-ідеологічний підхід до всіх напрямів їх роботи, з другого – на широке залучення населення, особливо дітей, до книги і бібліотеки. Доведено, що в цілому бібліотечна справа у 60-х – першій половині 80-х рр., хоча й справляла враження динамічності, була повністю контрольованою партійно-державним апаратом і переважно дотримувалася принципу “партійності бібліотек”, який певною мірою нівелював творчість бібліотекарів.

У підрозділі 2.3 *“Розвиток масових бібліотек у період “перебудови” (1985–1991 роки)”* розглянуто діяльність масових бібліотек регіону крізь призму тогочасних соціально-економічних і політичних реалій у країні. Якщо до середини 80-х років одним із головних завдань бібліотек було виховання читачів у дусі високої ідейності та відданості комунізму, то в кінці десятиліття увага зосереджувалася на ідеології “оновлення” радянського суспільства як головного орієнтира практичної діяльності бібліотек. Гострота проблеми актуалізувалася тому, що духовні потреби населення значно зросли, проте вони входили у протиріччя із заідеологізованими фондами бібліотек, з бібліотечними каналами доступу до інформації, формами бібліотечного обслуговування.

Доведено, що у другій половині 80-х років у функціонуванні бібліотечної системи регіону почали проявлятися негативні тенденції, що свідчать про зниження ролі бібліотек у житті людей, падіння їх престижу. Перед бібліотеками постало завдання активізувати роботу, спрямовану на підвищення свого авторитету,

перебудувати систему управління інформаційною справою, організувати обмін ідеями, нестандартними підходами до вирішення проблем функціонування бібліотек у нових умовах господарювання, адаптації їх до ринкової економіки.

Третій розділ “Формування мережі відомчих бібліотек” складається з трьох підрозділів. У підрозділі 3.1 *“Становлення бібліотек освітніх закладів”* простежено створення та розвиток мережі бібліотек освітніх установ – шкіл, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів. Доведено, що в системі освіти в західноукраїнських областях була створена розгалужена мережа бібліотечно-інформаційного обслуговування підростаючого покоління. Широко використовуючи різноманітні форми й методи впливу на читачів, бібліотекарі впроваджували в життя відповідальні завдання партії та уряду, активізували свою роботу щодо ідейно-політичного виховання підростаючого покоління шляхом розгортання агітаційно-масової і пропагандистської роботи. Активно пропагувалися джерела марксизму-ленінізму, матеріали КПРС та КПУ, документи з’їздів, пленумів ЦК, постанови та інша ідеологічна продукція. Відповідна література надходила до бібліотек освітніх закладів у великій кількості, інколи понад 200 примірників. Усі звіти і плани, вся робота бібліотеки виконувалася *“у світлі рішень ... з’їзду”*.

Встановлено, що незважаючи на вимушену політизацію та ідеологічну заангажованість діяльності, бібліотеки освітніх установ розвивались не лише як ідеологічні, але і як культурно-просвітницькі, науково-інформаційні установи, які забезпечували навчально-виховний та науковий процес у закладах освіти. У зв’язку з політичними подіями кінця 80-х років – демократизацією, гласністю, значно розширився спектр та зміст запитів читачів бібліотек освітніх закладів. Разом з тим виявилось і протиріччя між великим бібліографічним потенціалом бібліотек і низьким рівнем бібліотечно-бібліографічних знань учнів та студентів.

У підрозділі 3.2 *“Формування мережі бібліотек наукових закладів”* розглядається діяльність мережі бібліотек наукових закладів у західноукраїнських областях, яка була невіддільною від організації та розвитку системи науково-дослідних установ. Центральне місце в цій системі займала Львівська наукова бібліотека АН УРСР. Вона координувала роботу всіх інших бібліотек Західного наукового центру, надавала їм методичну допомогу. Специфіка даної книгозбірні полягала в тому, що вона була не лише бібліотекою, а й самостійним науковим закладом, зокрема, мала важливе значення в розвитку української бібліотечної науки та книгознавства. Дисертант дійшов до

висновку, що хоча мережа бібліотек наукових закладів не була значною за кількістю, проте ці бібліотеки відіграли велику роль у розвитку науки в регіоні. Діяльність бібліотек наукових установ спрямовувалась на виконання завдань соціального і науково-технічного прогресу в західних областях УРСР, на підготовку наукових кадрів і кваліфікованих спеціалістів народного господарства. Крім того, на роботу бібліотек наукових закладів мало вплив загальне ідеологічне спрямування діяльності бібліотек усіх систем і відомств СРСР.

У підрозділі 3.3 *“Розвиток мережі медичних, технічних та сільськогосподарських бібліотек”* доведено, що розвиток галузей народного господарства, а також науки, медицини в західноукраїнських областях після 1939 р. спричинив виникнення цілої мережі спеціальних бібліотек. Крім інформаційного забезпечення потреб суспільства, ці бібліотеки стали ще однією складовою ідеологічного впливу в регіоні. Мережа таких бібліотек розвивалась досить інтенсивно – вони створювались на підприємствах і виробництвах, в установах та організаціях. Загалом їх кількість була такою ж, як і кількість державних масових бібліотек.

У дослідженні акцентовано увагу, на тому що вплив спеціальних бібліотек у західних областях України на розвиток народного господарства в регіоні був відчутним, проводилась значна наукова та інформаційна робота. Але в цілому вони були інструментом для поширення комуністичної ідеології та пропаганди радянського способу життя в регіоні.

Дані бібліотеки можна поділити на дві великі групи. До першої належала переважна більшість спеціалізованих книгозбірень, що мали досить незначні фонди, які не дозволяли ефективно проводити інформаційне та бібліотечне обслуговування спеціалістів народного господарства. В цих бібліотеках працювали часто випадкові люди, які не мали спеціальної освіти, досвіду роботи. Друга група, досить невелика, до якої відносились бібліотеки обласного рівня (медична, технічна тощо), бібліотеки ЦНТІ, в яких зосереджувались значні фонди, проводилось довідково-інформаційне обслуговування, створювались бібліографічні покажчики.

Четвертий розділ **“Розвиток системи бібліотечної освіти”** містить два підрозділи, у яких охарактеризовано становище системи підготовки кадрів та підвищення кваліфікації бібліотечних працівників в регіоні. У підрозділі 4.1 *“Підготовка бібліотечних кадрів у середніх та вищих навчальних закладах”* доведено, що у зв'язку з вимогою створення широкої мережі

бібліотек у західних областях УРСР кваліфікованих бібліотечних кадрів для її забезпечення не вистачало. На бібліотечну роботу, особливо в низову мережу, прийшло багато працівників, які не мали належної освіти та стажу бібліотечної роботи. Не поліпшило ситуацію і присилання фахівців зі східних та центральних областей. Тому в західних областях створювалась та розширювалась мережа навчальних закладів, які спеціалізувались на підготовці кадрів для бібліотек. Дисертант приходиться до висновку, що процес формування кадрів для бібліотек здійснювався за ідеологічними догмами та партійними постановами. Особлива увага зверталась на боротьбу із залишками буржуазної ідеології, систематично проводилась антирелігійна пропаганда. В основі викладання всіх предметів лежав принцип більшовицької партійності.

Дослідженням встановлено, що зміна соціальних акцентів у другій половині 80-х років при пошуках місця бібліотеки та бібліотекаря в суспільстві визначала відповідні підходи до реорганізації фахової підготовки бібліотечних кадрів.

У підрозділі 4.2 *“Формування системи підвищення кваліфікації бібліотечних працівників”* показано, що у зв'язку з бурхливим розвитком науки, здійсненням культурно-технічної революції в регіоні підвищення кваліфікації бібліотекарів було неодмінною умовою успішної пропаганди книги, організації культурно-масової роботи серед населення. По суті, було важливим не лише дати бібліотечну освіту, а постійно та регулярно проводити навчання та виховання бібліотекарів відповідно із завданнями, які ставила комуністична партія.

Доведено, що в західних областях України, крім розгалуженої мережі навчальних закладів, що готували кадри бібліотечних працівників, була сформована та розвинулась ціла система підвищення їх кваліфікації. Ідейно-політична тематика тією чи іншою мірою була представлена у всіх формах підвищення кваліфікації.

Дослідженням встановлено, що сформована ще у 70-х рр. ХХ ст. рівнева структура системи підвищення кваліфікації кадрів у мережі бібліотек в основних своїх позиціях зберігається й дотепер і, як свідчить час і досвід, є оптимальним варіантом. Важливим і принциповим, що відрізняло колишню систему підвищення кваліфікації кадрів бібліотек на всіх рівнях від сьогодення, є те, що всі заходи, у тому числі й курси, досить складні за своєю підготовкою та проведенням, організовувалися на громадських засадах на безоплатній основі.

У **висновках** викладено результати дослідження, обґрунтовано положення, основний зміст яких виноситься на захист.

1. З'ясовано, що хоча бібліотечна справа в західноукраїнських областях розвивалася як складова частина загальносоюзної, її розвиток залежав від державної політики в галузі бібліотечного будівництва та особливостей соціально-економічного й історико-культурного життя регіону. Встановлення радянського режиму в західних областях УРСР супроводжувалось впровадженням комуністичної ідеології серед населення. Найвагомим інструментом у процесі радянзації стала радянська культурна політика, яка серед іншого передбачала ліквідацію бібліотек громадських організацій та державних установ, що функціонували в міжвоєнний період, і створення натомість мережі культурно-освітніх закладів, де бібліотеки займали головне місце. Побудова мережі бібліотек провадилась згідно із загальносоюзними правилами, без урахування місцевих традицій.

2. Встановлено, що розвиток масових бібліотек у регіоні в окреслених хронологічних межах поділяється на три періоди.

У 1939 – 1959 рр. було ліквідовано попередню бібліотечну мережу та проведено формування основ радянської бібліотечної справи; головними завданнями було перенесення в західноукраїнські області принципів та вимог радянського бібліотекознавства, а кількісні параметри були головним показником розвитку масових книгозбірень.

У 1960 – першій половині 1980-х рр. бібліотечна справа набула подальшого розвитку та була здійснена спроба провести її реформування згідно з планами централізації всієї бібліотечної галузі країни; діяльність книгозбірень хоча й справляла враження динамічності, залишалась повністю контрольованою партійно-державним апаратом.

У 1985 – 1991 рр. бібліотечна справа характеризувалася поступовим трансформуванням з урахуванням процесів демократизації і перебудови в суспільстві, національного відродження. Перед бібліотеками постало завдання активізувати роботу, спрямовану на підвищення авторитету, перебудувати систему управління інформаційною справою, організувати обмін ідеями, нестандартними підходами для вирішення проблем функціонування бібліотек у нових умовах господарювання, адаптації їх до ринкової економіки.

3. Доведено, що у західних областях темпи розвитку бібліотечної мережі, відсоток охоплення населення бібліотечним обслуговуванням, зростання книжкових фондів були вищі, ніж в цілому по Україні. Водночас, особлива увага з боку владних та

партійних структур до ідеологічної складової, формальний підхід до бібліотечної справи, акцентування уваги на кількісних показниках значно нівелювали ефективність діяльності бібліотек як інформаційних та культурно-освітніх установ регіону.

4. Встановлено, що науково-освітній та соціально-економічний розвиток регіону зумовили появу системи відомчих бібліотек, зокрема освітніх, наукових та медичних закладів, бібліотек виробничого спрямування (профспілкових, технічних та сільськогосподарських). Вказані книгозбірні, відповідаючи за бібліотечне обслуговування інформаційних потреб спеціалістів певних сфер, одночасно були інструментом поширення комуністичної ідеології та пропаганди радянського способу життя в регіоні. Констатується, що діяльність переважної більшості відомчих бібліотек була формальною та неефективною.

5. Складні й суперечливі події політичної, соціальної, культурної сфер визначали форми і методи діяльності бібліотек у західних областях. Індивідуальна та масова робота з читачами, виставки, читачькі конференції, інформаційно-бібліографічне обслуговування сприяли ліквідації неписьменності, розвиткові освіти, культури, інформаційному обслуговуванню галузей народного господарства. Водночас на форми та методи роботи книгозбірень значний вплив мали ідеологічна складова діяльності бібліотек, ступінь впливу урядових структур на культурно-освітні процеси, що відбувалися в державі, характер і світогляд радянської бюрократії.

6. При розвитку широкої мережі бібліотек водночас у регіоні не вистачало кваліфікованих кадрів. Особливо в низовій ланці працювало багато бібліотекарів без відповідної освіти та стажу роботи. Не покращило ситуацію й прибуття фахівців зі східних та центральних областей. Відповідно, у повоєнні роки в західних областях створювалася та розширювалася мережа середніх навчальних закладів, які спеціалізувались на підготовці кадрів для бібліотек. У 50-х роках уже в кожній області регіону функціонував такий заклад, однак дефіцит кадрів зберігався. Вся навчально-виховна робота в навчальних закладах була підпорядкована справі виховання і підготовки освічених, відданих комуністичній партії і радянській державі кваліфікованих бібліотечних працівників, тому що процес формування кадрів для книгозбірень здійснювався за ідеологічними догмами та партійними постановами. Крім розгалуженої мережі навчальних закладів, у західних областях України також була сформована та розвинулась система підвищення кваліфікації бібліотечних працівників, де ідейно-

політична тематика тією чи іншою мірою була представлена у всіх її формах.

7. Організація бібліотечної справи в регіоні за радянським зразком призвела до виокремлення у спецсховища або знищення фондів книгозбірень, утворених у попередні роки. В подальшому радянська влада приділяла досить велику увагу формуванню фондів бібліотек, у тому числі й очищенню їх від небажаної, з тих чи інших позицій, літератури. Значної шкоди фондам у досліджуваній період завдала робота численних комісій, що здійснювали “чистки” з ідеологічних причин. Надмірність у масових бібліотеках літератури суспільно-політичної тематики, творів класиків марксизму-ленінізму, партійних документів зумовлювала дисбаланс між накопиченням і використанням фондів: у бібліотеках нагромаджувалися великі за обсягом маловикористовувані або зовсім невикористовувані видання.

Отже, бібліотечна справа в західних областях УРСР розглядається в історичному і культурологічному плані як соціальний інститут, що зберігав духовні цінності, сприяв ліквідації неписьменності та науково-інформаційному розвитку регіону. Хоча у пропаганді книги, роботі з читачами було багато компанійщини, шаблону і формалізму, а бібліотеки виконували ідеологічне замовлення партійних та радянських органів, у цілому зберігалась загальнокультурна спрямованість роботи книгозбірень, індивідуальний підхід до читачів та максимальне задоволення їх інтересів і запитів на книгу.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових та зарубіжних виданнях

1. Шилюк О. Бібліотечна справа на Буковині в 40-х роках ХХ століття / О. Шилюк // Вісник Львівського університету. Серія : Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – Вип 4. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – С. 104–110.
2. Шилюк О. Діяльність наукової бібліотеки Чернівецького університету в 50–70-х рр. ХХ ст. / О. Шилюк // Питання історії України : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича, каф. історії України. – Чернівці : Технодрук, 2013. – Т. 16. – С. 215–219.
3. Шилюк О. Наукова бібліотека Чернівецького університету в 40-х роках ХХ ст. / О. Шилюк // Наук. вісн. Чернів. ун-ту :

- зб. наук. пр. – Чернівці : Рута, 2008. – Вип. 376/377 : Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – С. 48–52.
4. Шилюк О. Радянизація західних областей України через призму бібліотечної справи (1939–1940-ві рр.) / О. Шилюк // Питання історії України : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича, каф. історії України. – Чернівці, 2012. – Т. 15. – С. 167–170.
 5. Шилюк О. Становлення бібліотечної мережі та початок підготовки бібліотечних кадрів в Чернівецькій області (друга половина 40-х років ХХ століття) / О. Шилюк // Вісник Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника. Серія : Історія. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2011. – Вип. 20. – С. 107–111.
 6. Шилюк О. Советская цензура в библиотеках Западной Украины (на примере научной библиотеки Черновицкого университета 1940-1991 гг.) / О. Шилюк // Codrul Cosminului. – XIX. – 2013. – № 2. – Р. 407–416.
 7. Шилюк О. Цензурування бібліотечних фондів у західноукраїнських областях (1939–1991 рр.). / О. Шилюк // Наук. вісн. Чернів. ун-ту : зб. наук. пр. – Чернівці : Чернівецький ун-т, 2013. – Вип. 676/677 : Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – С. 143–147.

Матеріали наукових конференцій

8. Шилюк О. І. Бібліотеки в західних областях України у 1939–1940 рр. / О. І. Шилюк // В майбутнє – разом з бібліотекою: роль бібліотек у соціокультурній інфраструктурі регіону [Текст] : матеріали конф. / Кіровоград. обл. універс. наук. б-ка ім. Д. І. Чижевського ; [упоряд. : О. В. Ткаченко]. – Кіровоград : Вид. Лисенко В. Ф., 2011. – С. 25–29.
9. Шилюк О. Матеріали про постать гетьмана П. К. Сагайдачного та Хотинську війну 1621 р. у фондах наукової бібліотеки ЧНУ // 390-річчя Хотинської битви 1621 року : матеріали Міжнар. наук. конф. (Чернівці–Хотин, 22–23 вересня 2011 р.). – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – С. 229–235.

АНОТАЦІЯ

Шилюк О. І. Бібліотечна справа в західних областях УРСР (1939-1991 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 01.00.01 – історія України. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2014.

У дисертації на основі широкого кола джерел комплексно вивчено історію становлення та розвитку бібліотечної справи в західноукраїнських областях у 1939-1991 рр. Запроваджено до наукового обігу низку неопублікованих джерел, які дали змогу розкрити особливості діяльності книгозбірень в областях західноукраїнського регіону.

У роботі охарактеризовано особливості формування та розвитку мережі масових бібліотек та їх вплив на суспільну думку, культурне життя регіону. З'ясовано характер та особливості діяльності відомчих бібліотек у краї. Проаналізовано форми і методи діяльності книгозбірень західноукраїнських областей. Значну увагу в роботі приділено висвітленню діяльності навчальних закладів з підготовки бібліотечних працівників та вивченню становлення й особливостей діяльності системи підвищення кваліфікації бібліотекарів. Особлива увага приділена розкриттю основних тенденцій організації та тематичної спрямованості фондів книгозбірень, запровадженню цензури в бібліотечну справу регіону.

Ключові слова: бібліотека, Західна Україна, мережа бібліотек, бібліотечна цензура, обслуговування читачів, радянізація.

АННОТАЦИЯ

Шилюк О. И. Библиотечное дело в западных областях УССР (1939-1991 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 01.00.01 – история Украины. – Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича. – Черновцы, 2014.

В диссертации на основе широкого круга источников комплексно изучена история становления и развития библиотечного дела в западноукраинских областях в 1939-1991 гг. Введен в научный оборот ряд неопубликованных источников, которые позволили раскрыть особенности деятельности библиотек в регионе.

С установлением советского режима в западных областях УССР сформировалась его культурная политика, в соответствии с

которой были ликвидированы библиотеки общественных организаций и государственных учреждений. Для реализации процесса советизации региона, внедрения коммунистической идеологии среди населения создавалась сеть культурно-образовательных учреждений, где библиотеки занимали главное место. В работе охарактеризованы особенности формирования и развития сети массовых библиотек и их влияние на культурную жизнь региона. Темпы развития библиотечной сети, процент охвата библиотечным обслуживанием, рост книжных фондов в областях были выше, чем в целом по Украине. В то же время идеологическая составляющая, формальный подход к библиотечному делу, акцентирование внимания на количественных показателях значительно нивелировали эффективность деятельности библиотек как информационных и культурно-образовательных учреждений.

Установлено, что развитие общего среднего образования, расширение подготовки специалистов с высшим и средним образованием, развитие медицины, науки, промышленности в регионе вызвали необходимость в значительном развитии системы ведомственных библиотек, в том числе образовательных, научных и медицинских учреждений, библиотек производственного направления (профсоюзных, технических и сельскохозяйственных). Отвечая за библиотечное обслуживание информационных потребностей специалистов народного хозяйства, эти библиотеки одновременно были инструментом распространения коммунистической идеологии и пропаганды советского образа жизни в регионе. Деятельность их подавляющего большинства была формальной и неэффективной.

Значительное внимание в работе уделено анализу деятельности учебных заведений по подготовке библиотечных работников и изучению становления и особенности деятельности системы повышения квалификации библиотекарей. Процесс формирования кадров для библиотек осуществлялся в соответствии с идеологическими догмами и партийными постановлениями. Вся работа в учебных заведениях была подчинена деле воспитания и подготовки образованных, преданных коммунистической партии и советскому государству квалифицированных библиотечных работников. В западных областях Украины, кроме разветвленной сети учебных заведений, была сформирована и развилась целая система повышения квалификации библиотечных работников, где идейно-политическая тематика, в той или иной степени, была представлена во всех ее формах.

Особое внимание уделено освещению состояния и формирования фондов библиотек, введение цензуры в библиотечном деле региона. Развитие библиотек в западноукраинских областях по советскому образцу привело почти к полному уничтожению фондов библиотек, созданных в предыдущие годы. Избыточность в массовых библиотеках литературы общественно-политической тематики, произведений классиков марксизма-ленинизма, партийных документов предопределяла дисбаланс между накоплением и использованием фондов.

Ключевые слова: библиотека, Западная Украина, сеть библиотек, библиотечная цензура, обслуживание читателей, советизация.

ANNOTATION

Shylyuk O. I. Library occupation in western regions of USSR (1939-1991). – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in Science of History in speciality 01.00.01 – History of Ukraine. – Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. – Chernivtsi, 2014.

The following thesis comprehensively investigates history of founding and development of library occupation in Ukrainian western regions from 1939 till 1991 based on a variety of sources. The author introduced a chain of non-published sources into scientific circulation that enabled to expose peculiarities of libraries' operation in regions of western Ukraine.

Special features of mass libraries' system foundation, development and their influence on public opinion, cultural life of the region were characterized. Character and peculiarities of departmental libraries' activity in the region were ascertained. Forms and activity methods of libraries in western regions of Ukraine were analyzed. The author's considerable attention is drawn to elucidation of educational institutions that specialize in training of library employees and studying of formation and particularities of librarians' heightening qualification system activities. Particular attention was focused on revealing the main tendencies of organization and thematic trends of libraries' funds; censorship was introduced into library occupation of the region.

Key words: library, Western Ukraine, library system, library censorship, service of readers, Soviet Union promotion.